

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XXXVI

Уређивачки одбор

*др Даринка Гортан-Премж, др Ирена Грицкат, др Милка Ивић, др Павле Ивић,
др Радослав Катичић, Блаже Конески, др Тине Логар, др Александар
Младеновић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан, др Живојин Станојчић*

Главни уредник

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1980

O DEFINIOWANIU ZNACZEŃ LEKSYKALNYCH

(NA MATERIALE SŁOWIAŃSKICH CZASOWNIKÓW DENOMINALNYCH)¹

1.0. Wydaje się, że spośród różnych propozycji dotyczących zasady definiowania znaczeń na szczególną uwagę zasługują te, które proponują ustalać je metodą rozkładu na „składniki bezpośrednie“, na znaczenia elementarne. Dzięki obnażonej w wyniku „atomizacji“ znaczenia strukturze danego wyrażenia językowego uwidaczniają się wszelkie związki i zależności znaczeń elementarnych ze współwystępującymi znaczeniami bardziej złożonymi. Dotychczasowe, w większości niezadawalające interpretacje czasowników odmiennych prowadziły do błędnych (często za szerokich) definicji semantycznych rozpatrywanych derywatów.²

1.1. Celem poniższej próby jest prezentacja definicji semantycznych wybranych typów czasowników denominalnych, i to zarówno takich, które powstały w wyniku:

a) ściągnięcia wyrażenia N + C, czyli nałożenia dwóch elementów tekstu, z których jeden jest treściowo pusty. W tego typu czasownikach proces werbalizacji nie pociąga za sobą istotnych zmian semantycznych;³

1. Problem definicji semantycznych wyłonił się w trakcie przygotowywania zeszytu dyskusyjnego słownika syntaktyczno-semantycznego słowiańskich czasowników odmiennych przez zespół slawistów Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach (w ramach współpracy z Yale University w USA), kierowany przez prof. dr S. Karolaka. Serdecznie dziękujemy prof. S. Karolakowi za cenne rady i sugestie dotyczące niniejszego ujęcia. Wyrazy wdzięczności kierujemy również pod adresem prof. dr Z. Topolińskiej, dzięki której artykuł nabrał ostatecznego kształtu.

Przy opracowywaniu definicji korzystano z materiałów następujących języków: polskiego, rosyjskiego i serbskochorwackiego. Dobór materiału nie upoważnia do konfrontatywnych wniosków. Nie uwzględnia się ponadto różnic w zakresie funkcjonowania rozpatrywanych formacji na serbskochorwackim obszarze językowym (nie jest to istotne dla tematu artykułu).

2. Spośród prac dotyczących semantyki czasowników denominalnych, których postulaty starano się uwzględnić, wykorzystano szczególnie: S. Karolaka, O znaczeniach czasowników odmiennych, w: Semantyka i słownik, Warszawa 1972, s. 211— 29, oraz I.S. Uluchanova, Slovoobrazovatel'naja semantika v russkom jazyke, Moskwa 1978, szczególnie s. 140 --97.

³ N — nomen; C — copula

b) kondensacji wyrażenia złożonego z (przynajmniej) dwóch elementów treściowo niepuszczalnych.⁴

Wydaje się, że przy tego typu opisie należy zrezygnować ze sformalizowanego aparatu, gdyż nie tylko obniża on czytelność samych definicji, lecz także nie jest w stanie oddać ich złożonej struktury znaczeniowej, wynikającej z różnych stosunków istniejących między podstawą derywacyjną i werbalizującym formantem.

1.2. Podstawową jednostkę analizy semantycznej stanowi zdanie, posiadające w pozycji centralnej czasownik odmienny (= predykat w sensie syntaktycznym) wraz z pełnym zbiorem implikowanych argumentów. Za argumenty obligatoryjne uważa się te, których pojawienie się jest niezbędne dla oddania pełnego znaczenia danego predykatu. Argumenty wyrażające środek czynności, kauzację, relacje czasowo-przestrzenne uwzględnia się tylko wtedy, jeśli są semantycznie relewantne dla danego typu czasowników. I tak przyjmuje się nieobligatoryjny status argumentu narzędzia w polskim czasowniku *solić*: Anna soli zupę łyżką / palcami, czy też argument kauzatywny w pol. czasowniku *matkować*: Maria powodowana wielką dobrocią / macierzyńskim instynktem matkuje wszystkim dzieciom w rodzinie.

Argumenty te z punktu widzenia semantyki analizowanych predykatów są nieistotne dla ich znaczenia.

1.2.1. Zadowolająca definicja (jako że osiągnięcie doskonałej nie wydaje się możliwe) winna oddawać znaczenie derywatu wynikające z jego pełnej struktury predykatowo-argumentowej, co narzuca ważny wymóg, a mianowicie konieczność badania czasownika odmiennego w tekście, a nie jako wyrażenia izolowanego.⁵

Abstrahuje się od kategorii modalnych, jako nieistotnych dla tego opisu, natomiast okazało się konieczne uwzględnienie przy pewnych typach semantycznych kategorii temporalnych.

1.3. Zasadnicze znaczenie przy opracowywaniu definicji odgrywa po-prawnie wydefiniowane nomen oraz określenie, do pełnienia jakiej roli semantycznej nadaje się (sensownie) argument implikowany przez określony typ predykatu, motywujący czasownik denominalny. Pewne argumenty pełnią tylko jedną rolę przy danym predykatcie, np. sch. *logorovati* 'przebywać w obozie', *kavanirati* 'przebywać / bywać w kawiarni', *nemčiti* 'czynić Niemcem / niemieckim'; pol. *zimować* 'spędzać zimę', *osierocić* 'zostać sierotą', *krzywić* 'czynić krzywym'; ros. *vdovstvovat* 'być wdową', *glupit*

⁴ O sposobach kondensacji por. M. Cichońska, Z problematyki czasowników denominalnych w języku serbskochorwackim, SFPS XVIII, 1979, s. 153- 63.

⁵ Na przykładzie prac R. V. Bachturiny, Značenie i obrazovanie otymennych glagolov z suf. — Ø — II (-i)ŕ w: Razvitije slovoobrazovanija sovremennogo russkogo jazyka, Moskva 1966 oraz pracy Z. M. Volockoj, Semantičeskaja klassifikacija i sposob obrazovanija otymennych glagolov w: Strukturnaja tipologija jazykov, Moskva 1966, widać, jak upraszcza i zubaża ich semantykę opis, traktujący formacje w izolacji.

'czynić głupim', *dnevat* 'spędzać dzień' itp., inne mogą tych ról, przy określonym predykacie, pełnić więcej, jak np. ros. *bolomičat'* = a) przebywać w błocie, b) osuszać błoto, c) budować na błocie, d) chodzić po błocie.⁶ Ilość ról argumentu znajduje często odzwierciedlenie w takiej samej ilości znaczeń czasownika odmiennego. Należy dodać, że nie wszystkie rozpatrywane języki realizują zawsze wszystkie możliwe znaczenia, np. wyrażenie: *być, zachowywać się jak dziewczyna* stanowi podstawę sch. czasownika *devojkovati*; brak formacji denominalnych w językach polskim i rosyjskim.

2.0. Jeśli przyjąć dla czasowników motywowanych nazwami wykonawców czynności, takich, jak np. pol. *dyrektorować, szewcować, świadczyć*; sch. *advokatovati, rudariti, učiteljevati*; ros. *professorstvovat', direktorstvovat', stoljarničat'* itp. ogólny schemat definicji:

„x wykonuje czynność charakterystyczną dla nomen“

to przy porównaniu formacji nieściągniętych z odpowiednimi czasownikami odmiennymi widać, że morfem werbalizujący poza samym „czasownikowaniem“ nomen zmienia jego znaczenie w zakresie tak istotnej kategorii gramatyczno-semantycznej, jaką jest czas.

2.1. Semantyczna kategoria słowiańskich tzw. nomina agentis dzieli się ze względu na sposób realizowania czynności (przynajmniej) na trzy grupy, a mianowicie:

- a) perfektywne, np. pol. *dezertować, matka, zabójca*;
- ba) imperfektywne, oznaczające czynność aktualną, dokonywaną w pewnych ramach czasowych wskazanych przez tekst, np. pol. *widz, pasażer, egzaminator*;
- bb) imperfektywne, oznaczające czynność stałą, habitualną, np. pol. *dyrektor, nauczyciel, gospodarz*.⁸

Do ściągnięcia konstrukcji z nomen dochodzi najczęściej w wypadku nomen agentis imperfektywnych o znaczeniu habitualnym. Nomen funkcjonujące jako orzecznik łączy najczęściej znaczenie potencjalne ze znaczeniem habitualnym, np.⁹

szewc

- a) ktoś, kto umie wykonywać i reperować buty
- b) ktoś, kto (w dłuższym odcinku czasowym) wykonuje i reperuje buty

⁶ Cyt. za Uluchanovem, op. cit. s. 152.

⁷ Cf. Uluchanov, ibidem s. 162.

⁸ A. Wierzbicka, Zagadka nazw wykonawców w: Dociekania semantyczne, Warszawa 1972, s. 159 -76.

⁹ Cf. artykuł M. Grochowskiego, Znaczenia polskiego czasownika: aktualne, potencjalne, habitualne, uniwersalne w świetle kategoryjnego znaczenia form czasu teraźniejszego, Studia Semiotyczne III, 1972, s. 161— 8.

- x jest szewcem == a) znaczenie potencjalne, np. Kowalski był szewcem lecz zamiast szewcować, zatrudnił się w hucie „Katowice“;
- b) znaczenie habitualne, np. Ojciec Piotra był szewcem przez dziesięć lat, później jednak zrezygnował z zawodu.

Charakterystyczna dla opisywanych formacji neutralizacja znaczeń potencjalnego i habitualnego zachodzi również w formacjach ściągniętych; czasownik odmienny realizuje znaczenia potencjalne (cechy dyspozycyjne), aktualne i habitualne, np.

Młody czeladnik z zapałem szewcuje, opowiadając przy tym niezliczone dowcipy (znaczenie aktualne).

Ani się obejrzał, jak minęło pięć lat jego szewcowania.

Dziadek, mimo niesprawnych rąk, od czasu do czasu szewcował, nie musieliśmy nosić butów do szewca (znaczenie habitualne).

2.2. Nieco odmienną grupę stanowią czasowniki fundowane na takich nomina agentis, które oznaczają wykonywanie czynności w wyniku sprawowania określonych funkcji (przez mianowanie, dziedziczenie itp.), np. pol. *królować, ministrować*; sch. *kraljevati, carevati* /-ovati itp.

x jest ministrem — x ministruje

x je kralj — x kraljuje

x je car — x caruje

Ministrował dziesięć lat, nie bez sukcesów, ale też nie bez porażek.

Od njega (Šćepana) se narod bojaše, a on carevaše jevtino. (RMS)

Ti ćeš, Marko, prvi carovati, a ja ću ti biti do koljena. (RMS)

Czasowniki te również aktualizują cechy dyspozycyjne zawarte w rzeczowniku, również, jak w poprzednich przykładach, neutralizuje się znaczenie aktualne i habitualne. Możliwe są takie sytuacje, że: x jest królem, ale: nie króluje; x je car, ale: nie caruje, gdzie nie zachodzi aktualizacja cech dyspozycyjnych (i brak czasowników denominalnych). Jej brak wynika z pozajęzykowej rzeczywistości. Formacje tego typu (zresztą niezbyt liczne) należy traktować jako marginesowy podtyp.

2.3. Rozpatrywane wyżej predykaty tworzone są od nomen, które mogą wystąpić w funkcji orzecznika (i tym samym orzekać o przynależności argumentu x do danego zbioru). W pozycji tej mogą znajdować się niedokonane nomina agentis o znaczeniu habitualnym.¹⁰

2.3.1. W świetle powyższych uwag pewnym wyjątkiem wydaje się być pol. *matkować* ≠ być matką, a: 'zachowywać się jak matka'. Za podstawę czasownika służy nie nomen *matka* = 'ta, która urodziła', lecz nomen za-

¹⁰ Cf. Wierzbicka, op. cit. s. 165 i n.

wierające w definicji dalsze (nieinherentne) cechy matki, które można określić ogólnie jako 'sprawowanie opieki nad dzieckiem'. Wzięcie za podstawę imperfektywnych (a nie perfektywnych) cech umożliwi utworzenie czasownika odimienego, który uwzględni tylko pewne (wybrane) cechy nomen agentis.

Na tej samej zasadzie wyboru pewnych cech (nieinherentnych) możliwe są czasowniki motywowane imionami własnymi w języku rosyjskim, jak np. *robinzonit'*, *leonit'* / *leonirovat'*, *čingischanit'*.

Skol'ko uže sutok my robinzonim?

Bol'sinstvo čitatelej predlagaet opredelit' peredviženije čeloveka v kosmose posle vychoda iz kosmičeskogo korablja glagolom leonit' ili leonirovat'. Usad'ba noču čingischan.¹¹

2.4. Poprawna definicja podstawy derywacyjnej pozwala nie tylko orzekać o stopniu złożoności derywatu w stosunku do podstawy, lecz również wydzielać jego nowe znaczenia, nie wynikające ze znaczenia podstawy.¹² I tak biorąc pod uwagę definicję rzeczownika *car* 'osoba dominująca, pierwsza w państwie' i czasownik sch. *carevati* / *carovati* widać, że obok znaczenia 'wykonywać czynności, które zwykle wykonuje osoba pierwsza w państwie', istnieje drugie znaczenie tego czasownika, które można określić jako 'dominować pod względem pewnych cech nad kimś / czymś', np. *Moj zadatok je da, kad gostujemo tamo gde caruju „narodnjaci“, zasladim naš koncert spletom narodnih kola — kaže Dragica Ivanović. (Il Pol).*

Ruža još vazda caruje. (RMS)

Ne znam kako je danas u Beogradu, ali onda carevaše drski pamflet. (RMS)¹³

Różnice znaczeniowe znajdują odbicie w ilości i / lub charakterystyce semantycznej implikowanych argumentów, jak np. pol.

*królować*₁:

x króluje $\left. \begin{array}{l} \text{nad } y\text{-em} \\ y\text{-owi} \end{array} \right\}$.

gdzie: x — Hum y — Hum

*królować*₂: x króluje nad y -em z -em

gdzie: x → [Concr] y → [Concr] z → [Concr], [Abstr]¹⁴

¹¹ Cyt. za Uluchanovem, op. cit. s. 152.

¹² Cf. uwagi I. Mielczuka na temat większej / mniejszej złożoności wyrazów w: *Semantyka i słownik*, Warszawa 1972, s. 59-77.

¹³ Znaczenie sch. *carstvovati* / *carovati* w takich przykładach, jak: *Posle onoga strašnoga dana carovala je svuda grobna tišina, Ideja vječita i čista carstvuje svemirom, nie jest, ze względu na daleko posunięte przesunięcie znaczenia brane pod uwagę. Ich znaczenie sprowadza się do znaczenia egzystencjalnego czasownika 'być'.*

¹⁴ { } obligatoryjność jednego z dwóch składników wyrażenia.

[Hum] — argument osobowy;

[Concr] — argument konkretny;

[Abstr] — argument zdarzeniowy.

Izabela królowała swoimi toaletami na karnawałowych balach.
 W kurniku królował napuszony indyk.
 Nad okolicą królował stary, gotycki kościół.

3.0. Inny typ semantyczny przedstawiają czasowniki, dla których przyjęta została definicja:

”x sprawia v-em, że y staje się z-em / jak z”¹⁵

ilustrowana takimi przykładami, jak sch. *devojčiti*, *kaluderiti*, *siriti*, *srbiti*; pol. *broszurować* itp.

np. x devojči y-a = x sprawia v-em, że y staje się dziewczyną / jak dziewczyna
 Rano ste počeli da devojčite to dete. (RMS)

Trešnja je naočigled poprimala oblike curenjka, nije krila na koji je to način priroda . . . djevojči i sokom ispunja. (RMS)

x kaluderi y-a = x sprawia (pewnymi czynnościami), że y staje się zakonnikiem / jak zakonnik

Što je to da kaludere mene! (RMS)

x broszuruje y-a = x sprawia v-em, że y staje się broszurą
 Broszurowanie tego stosu papieru zajmie nam sporo czasu.

3.1. Formant werbalizujący przejmuje funkcję dwóch usuwanych synsemantycznych czasowników: *sprawiać* i *stawać się*, oraz argumentu zdarzeniowego (v), do pozycji tematu czasownika przechodzi czwarty argument (z), wyrażający najczęściej własność, nie relację, co znajduje odbicie w morfologii tego typu semantycznego. Czasowniki definiujące się w powyższy sposób tworzą się najczęściej od przymiotników, w mniejszym zakresie od rzeczowników (w języku polskim jednym z nielicznych przykładów odrzeczownikowej formacji wyrażającej relację, jest *usynowić*)

3.1.1. Różnice w charakterystyce semantycznej stają się podstawą do wydzielenia podtypów, jak np. sch. *siriti*, ’sprawiać, że mleko zamienia się w ser / zamieniać mleko w ser’, czy pol. *broszurować* ’robić broszurę z luźnych kartek papieru’ mają argumenty o charakterystyce:

x → [Hum] y → [Concr] v → [Abstr] z → [Concr]

4.0. Takie predykaty, jak sch. *devojčiti se*, *kaluderiti se*, *siriti se*; pol. *bielić się*, *krzywić się*, *złocić się* itp. realizują tylko drugi człon wyrażenia stanowiącego ogólny schemat definicji dla poprzedniego typu:

”y staje się z-em / jak z”

np. y se devojči = y staje się dziewczyną / jak dziewczyna

Kako je ona rasla i počela se devojčiti, stala je zapažati da otac postaje s njome pažljiviji. (RMS)

Y se kaluderi = y staje się zakonnikiem / jak zakonnik

¹⁵ x → [Hum]; v → [Abstr](kauzatywny); y → [Concr]; z → [Concr], [Abstr].

Nisi pristao da pašē mač i da se kaluđeriš. (RMS)

y się krzywi = y staje się krzywy

Usychająca lipa krzywiła się niemal w oczach.

4.1. W tej grupie czasowników usunięcie kauzatora (i zdjęcie przechodniości) powoduje, że stanowią one stosunkowo prosty i przejrzysty typ semantyczny. Wyrażenia *sprawiac* i *stawać się* należy traktować jako znaczenia elementarne. Jak słusznie zauważa A. Bogusławski: „Nie widzę żadnej możliwości przeformułowania wyrażenia *stawać się* tak, aby na jego miejscu otrzymać kombinację niezależnych, wzajemnie rozłącznych i elementarnie zrozumiałych wyrażen. Dlatego . . . wyrażenie to wypada uznać za wykładnik sensu elementarnego”¹⁶. Wydaje się, że również wyrażenie *sprawiac* należy uznać za nierozkładalne (w każdym razie zbyt czarna byłaby jego „atomizacja” dla przytaczanej definicji). Natomiast wyrażenia *spowodować*, *stać się* wchodzące w skład znaczenia czasowników *zadevojtiti (se)*, *zakaluđeriti (se)* itp. ze względu na wyraźnie określone ramy czasowe, wykazują większy stopień złożoności.

5.0. Dużą i zróżnicowaną grupę stanowią predykaty denominalne, charakteryzowane morfologicznie jako czasowniki z tzw. wbudowanym argumentem. W zależności od charakteru (i roli, jaką pełni przy danym predykcji) argumentu daje się wydzielić kilka typów semantycznych słowiańskich denominaliów. Stanowią je, np. predykaty z wbudowanym (i wyspecyfikowanym) argumentem narzędzia, materiału, produktu czynności, miejsca, czasu itp. W zasadzie wszystkie one są rozkładalne na synonimiczne (powierzchniowe) struktury analityczne, np. pol. *gwintować* = wykonywać gwint, *betonować* = pokrywać betonem, *barykadować* = stawiać barykadę, *nocować* = spędzać noc; sch. *branati* = drłjati oranje branom, *peglati* = glačati peglom, *betonirati* = obložiti / oblagati betonom, *garažirati* = smestiti / smeštati vozila u garažu, *jesenovati* = provoditi jesen; ros. *boronit'* = polzovat'sja boronom, *asfaltirovat* = pokryvat' čem-nibud', *nočevat'* = provodit' noč, *bazarovat'* = prodavat' na bazarje itp. Wyspecyfikowany argument jako wartość stała podstawiona w miejsce zmiennej precyzuje znaczenie całej struktury predykatowo-argumentowej. Porównując np. ros. *lovit'* i *arkanit'* można zauważyć znaczne ograniczenia przy *arkanit'* co do jego semantycznej łączliwości, wynikające zarówno z wprowadzenia do struktury predykatowo-argumentowej argumentu narzędzia, jak i z charakteru samego narzędzia. Przy *arkanit'* agensem może być tylko człowiek (tylko człowiek posługuje się narzędziem), patiensem zaś duży i średni ssak (nie chwytą się arkanem owadów, ryb itp.): Czasownik *lovit'* nie ma tego typu ograniczeń, por. Mačik lovit mjač. Koška lovit much.

5.1. Czasowniki z wbudowanym argumentem produktu czynności, takie jak pol. *gzymśować*, *gwintować*, *barykadować*; sch. *čipkati*, *mrljati*, *barikadirati* mają schemat definicji:

¹⁶ A. Bogusławski, O wyrażeniach oznaczających zmianę w: Semantyka i słownik, Warszawa 1972, s. 149.

„x dokonując operacji na y-u powoduje, że z zaczyna być częścią y-a“

Ważna jest poprawna definicja nomen, jako że ma ona istotne znaczenie dla definicji czasownika. Dla przykładu:

pol. *gzymśować*

gzymś = pionowo biegnący występ na poziomej płaszczyźnie

x gzymśuje y-a = x dokonując operacji na y-u powoduje, że gzymś zaczyna być częścią y-a

Robotnicy gzymśują nową fasadę budynku szkoły.

pol. *gwintować*

gwint = występ spiralny na bocznej ścianie śruby lub na wewnętrznej ścianie nakrętki

x gwintuje y-a = x dokonując operacji na y-u powoduje, że gwint zaczyna być częścią (i zarazem cechą) y-a

Majster polecił mi nagwintować pięć rurek do instalacji wodnej.

W obydwóch przykładach x wykonuje jakąś operację na y-u celem dodania lub zmiany w nim jakiejś cechy, która może wpłynąć także na zmianę lub modyfikację jego przeznaczenia, np. nienagwintowany sworznię jest tylko sworzniem, a nagwintowany śrubą i można na niego nakręcić muterkę (nagwintowany od wewnątrz pierścien). Istotną cechą tych przykładów jest także to, że materiał podlegający operacji (sworznię) i miejsce operacji (powierzchnia sworzni) mieszczą się w y-u.

5.2. Natomiast w wypadku czasownika pol. *barykadować*, czy sch. *barikadirati* miejsce operacji (ulica) i materiał (np. worki, paczki itp.), na którym się jej dokonuje, nie tylko są istotne, lecz zajmują oddzielne pozycje.

barykada = wał utworzony w czasie walki z różnych przedmiotów w celu zamknięcia dostępu do miejsc bronionych

x barykaduje y-a z-em = x dokonując operacji na y-u za pomocą z powoduje, że w miejscu y z staje się barykadą

Walczący barykadowali ulicę workami z piaskiem.

Barykadowano okna czym popadło.

Czasowniki definiujące się w ten sposób zbliżone są do typu omawianego w p. 3.0.

6.0. Denominalia z wbudowanym argumentem narzędzia tworzą dość specyficzną grupę semantyczną. W zasadzie wszystkie czynności wymagają narzędzia lub tzw. quasi — narzędzia (części ciała, jak ręka, zęby, dziób itp.), dlatego też argumenty narzędzia, wskazując na sposób wykonywania czynności, nie zawsze wydają się być istotne dla znaczenia samego predykatu, np. cytowany już pol. czasownik *solić* czy *cukrzyć* wodę łyżeczką / palcami. Jednakże w wypadku czasowników z wbudowanym morfologicznie argumentem narzędzia tenże argument określa w sposób jednoznaczny verbum i stanowi punkt wyjścia do jego definicji. I tak np. definicja dla ros. *arkanit'* przedstawiałaby się następująco:

arkan = długa linka z pętlą na końcu do chwywania dużych i średnich ssaków

x arkanit y -a = x przy pomocy arkanu i zgodnie z jego przeznaczeniem dokonuje operacji na y -u¹⁷

Saša arkanit koniej.

6.1. Podobnie definiuje się pol. *bronować*:

brona = narzędzie rolnicze o różnej budowie przeznaczone do płytkiej uprawy ziemi

x bronuje y -a z -em = x przy pomocy brony i zgodnie z jej przeznaczeniem dokonuje operacji na y -u

Ojciec bronuje pole końmi, a sąsiad traktorem.

W strukturze powierzchniowej może zostać usunięty kauzator (ojciec, sąsiad), ale wówczas jego pozycję zajmie argument czynnika pomocniczego (konie, traktor), bliski funkcjonalnie argumentowi instrumentalnemu, np.

Od wczesnego rana traktory bronują pegeerowskie pola.

Moje koniki zabronowały dzisiaj cały hektar.

Wyjaśnienia wymagają przykłady typu: Ojciec bronuje owies / żyto, gdzie w miejsce y -a wyspecyfikowanego jako ziemia pojawia się ziarno. Nie chodzi tu jednak ani o inne znaczenie czasownika *bronować*, ani o rozszerzenie pojemności argumentu y . Czynność pozostaje ta sama, *patiens* pozostaje nadal ziemią, wzbogaconą tylko o wrzucone do niej ziarno. To swoiste ściągnięcie spowodowane jest językową ekonomią.

7.0. Jeszcze inaczej definiują się czasowniki, oznaczające czynność produkcyjną (przetwórczą), np. pol. *szydełkować*.

Wychodząc od definicji podstawy:

szydełko = narzędzie w kształcie haczykowato zakończonego pręta przeznaczone do robót wiązanych

x szydełkuje y -a z z -a = x przy pomocy szydełka i zgodnie z jego przeznaczeniem dokonuje operacji na y -u przetwarzając go w z -a

Babcia szydełkuje skarpety z wełny, a mama jakąś serwetkę z lnianych nici.

7.1. Jak widać na powyższych przykładach, czasowniki z wbudowanym argumentem narzędzia nie stanowią zwartej i jednolitej grupy, dla której można by wypracować wspólną definicję. Jakkolwiek *szydełkować* motywuje się wyrazem *szydełko* i zawiera go w swoim znaczeniu, definicja 'x przy pomocy szydełka i zgodnie z jego przeznaczeniem dokonuje operacji na y -u' nie jest wystarczająca, bowiem y ulega przetworzeniu, podobnie jak sch. *siriti*, czy pol. *broszurować*.

7.2. Istnieją czasowniki z wbudowanym argumentem narzędzia, a faktycznie o innej motywacji semantycznej. Jako przykład niech posłużą pol. *wędkować*, sch. *skijati*.

Wędkować \neq łowić wędką, można bowiem powiedzieć: Jan łowi wędką szczupaki, ale nie: Jan wędkuje szczupaki. Poprawne jest:

¹⁷ Wydaje się, że motywacja semantyczna przebiega tu w kierunku od narzędzia do czynności wykonywanej za jego pomocą, podobnie jak w ros. motyga \rightarrow motyżyć (cf. Mielczuk, op. cit. s. 66).

Jan wędkuje (zwykle) nad stawem, czy: Jan wędkuje od kilku lat, natomiast dewiacyjne: Jan łowi wędką od pięciu lat.

Z przykładów wynika, że:

x wędkuje = x zajmuje się wędkarstwem

co oznacza, że czasownik ten motywuje się semantycznie wyrazem *wędkarstwo*. Różnica między czasownikiem denominalnym a wyrażeniem stanowiącym jego podstawę polega na odmiennej charakterystyce temporalnej. I tak wyrażenie *łović wędką* funkcjonuje jako aktualne, natomiast czasownik *wędkować* ma znaczenie habitualne, podobnie jak i czynność zawarta w rzeczowniku *wędkarstwo*.

7.3. Analogiczny przykład stanowi sch. *skijati*, słowotwórczo motywowane wyrazem *skije*, a semantycznie *skijaštvo*.

Czasowniki tego typu bliskie są typowi ujętemu w definicji „x wykonuje czynność charakterystyczną dla nomen“ (wędkarz, skijaś).

7.4. Na przykładzie czasowników z wbudowanym argumentem pełniącym rolę instrumentu widać szczególnie wyraźnie, że poszczególne typy semantyczne czasowników odimiennych winny opierać się na charakterze (i ilości) predykatów usuwanych w trakcie kondensacji.

8.0. Czasowniki z wbudowanym argumentem materiału będą definiować się podobnie jak te, które są motywowane argumentem narzędzia. Pewnym uproszczeniem jest może stwierdzenie B. Bojar, że te dwie klasy semantyczne różni tylko rodzaj kontaktu desygnatów reprezentowanych przez argument wbudowany z obiektem czynności.¹⁸ W wypadku argumentu narzędzia, twierdzi autorka, jest to kontakt nietrwały, przejściowy, a w wypadku argumentu materiałowego trwały. Nie sam kontakt decyduje o różnicy, lecz także zdolność argumentu do pełnienia roli narzędzia czy materii w danym zdarzeniu. Dobrą ilustrację powyższej tezy stanowią pol. czasowniki *gwoździć* i *gwoździować*, gdzie w pierwszym wypadku *gwoździć* użyty jest jako narzędzie: x gwoździ armatę = x używając gwoździa powoduje, że armata przestaje działać.¹⁹ W czasowniku *gwoździować* nomen użyty jest w charakterze materiału: x gwoździuje y-a = x używa gwoździa jako materiału do połączenia (w sposób trwały) złamanej kości. Działając materiałem na obiekt, zmienia się jego jakość przez dodanie nowej cechy. Tego typu czasowniki bliskie są typowi reprezentowanemu przez czasownik *gzymśować*.

8.1. Do próbnego zdefiniowania czasowników z wbudowanym argumentem materiału niech posłużą pol. predykaty *betonować*, *solić*, *farbować*. beton = mieszanka materiałów wiążących, najczęściej cementu, kruszywa i wody, używana jako materiał budowlany

x betonuje y-a = x używając betonu zgodnie z jego przeznaczeniem dokonuje operacji na y-u nadając mu pewne cechy betonu

¹⁸ B. Bojar, Polskie czasowniki z wbudowanym argumentem, Polonica I, 1975, s. 180.

¹⁹ Natomiast użycie gwoździa zgodnie z jego pierwszym przeznaczeniem, tzn. 'przybijać, umocowywać coś za jego pomocą' nie daje w języku polskim formacji odimiennej.

Gospodarze ogrodzili obejścia, wybetonowali podwórka.

Podczas regulacji Wisły betonuje się jej brzegi.

sól = związek chemiczny o słonym smaku służący jako przyprawa lub środek konserwujący produkty spożywcze

x soli y-a = x używając soli zgodnie z jej przeznaczeniem dokonuje operacji na y-u nadając mu słony smak (większej trwałości)

Z definicji soli wynika, że jej przeznaczenie jest podwójne, w związku z czym różnią się czynności solenia (np. stopniem intensywności), co znajduje odbicie w aspekcie dokonanym, gdzie: *posolić* (dla smaku) i *nasolić* (celem konserwacji). Inna jest także charakterystyka argumentów podstawionych w miejsce zmiennej y, co sugeruje, że należałoby mówić o dwóch znaczeniach tego czasownika.

farba = mieszanka barwników i pigmentów ze spoiwami używana do malowania lub barwienia

x farbuje y-a = x używając farby zgodnie z jej przeznaczeniem dokonuje operacji na y-u nadając mu kolor farby

Piotr ufarbował sobie koszulę na czarno.

Maria farbuje sobie co miesiąc włosy.

Czasownik *farbować*, zgodnie z definicją farby, mógłby oznaczać tak barwienie, jak i malowanie, podczas gdy te dwie czynności różnią się technologią. Farbowanie odnosi się tylko do barwienia, czyli nasycania farbą, natomiast malowanie polega na pokrywaniu warstwą farby. Mimo pewnego zróżnicowania wśród czasowników z wbudowanym argumentem materiału, typ ten jest prawdopodobnie bardziej jednolity od poprzedniego.

9.0. Dwa kolejne typy tworzą predykty z wbudowanym argumentem temporalnym, jak np. pol. *nocować*, *zimować*; sch. *jesenovati*, *letovati*; ros. *dnevat* i lokatywnym, jak np. pol. *garażować*, *biwakować*; sch. *logorovati*/*logoriti*, *kavanirati*; ros. *bazarii* itp.

9.1. Dla czasowników z argumentem czasowym definicja przedstawia się następująco:

„x przebywa w czasie t w miejscu y“

x nocuje w y_{loc} = x przebywa przez noc w miejscu y

Żołnierze nocowali pod gołym niebem.

Ewa nocuje zwykle u siostry w Warszawie.

Podobnie sch. *jesenovati*:

x jesenuje = x spędza jesień w miejscu y

Ja mogu ne samo jesenovati nego . . . i zimovati pod planinom. (RKNJ)

9.2. W wypadku wbudowanego argumentu lokatywnego czasowniki definiują się w oparciu o ten sam schemat definicji, a różnica polega na innym porządku argumentów:

„x przebywa w miejscu y w czasie t“

x kavanira = x przebywa (często) w kawiarni w czasie t

Dobro da nije pušio i kavanirao. (RMS)
 x logoruje = x przebywa w obozie w czasie t

U poslednje vreme ovde logoruju vojnici.

Prohodali smo gaje gdje logore druidi. (RMS)

Ѓawra = zimowe legowisko niedźwiedzi (argument oznacza zarówno miejsce, jak i czas)

x gawruje w y_t = x przebywa w gawrze w czasie t

W Bieszczadach gawruje ostatnio coraz więcej niedźwiedzi.

Nie wiadomo dokładnie, gdzie gawrowały ostatniej zimy niedźwiedzie przebywające często na terenie naszego nadleśnictwa.

10.0. Na zakończenie próba definicji dla czasowników oznaczających najogólniej różne procesy fizjologiczne i zawierających w temacie nomen oznaczające produkt tego procesu, np. pol. *cielić się, szczenić się, kielkować, kłosić się, ząbkować*: sch. *teliti (se), maciti (se), klasati, listati* itp. Ze względu na różne role semantyczne argumentów stanowiących podstawę czasowników odmiennych, jak również z uwagi na różny charakter predykatów, przy których się znajdują, należy je zaliczyć do różnych (dwóch) typów semantycznych.

10.1. Predykaty takie, jak pol. *szczenić się, celić się*; sch. *teliti (se)* itp. należą do typu definiowanego jako:

„x rodzi y-a“

x szczeni się = x rodzi szczenięta

Suczka znajomych szczeni się zwykle w garażu.

x teli y-a = x rodzi cielę

Naša krava teli svake godine dva teleta.

Argument fundujący dany czasownik w wyrażeniu nie skondensowanym pełni rolę patiensa. Wydaje się, że przyjęcie predykatu *rodzić* jako podstawy struktury nieskondensowanej jest konieczne i zarazem wystarczające dla tej definicji.

11.0. Pewną trudność sprawiają denominalia wyrażające rozwój biologiczny organizmów, np. *ząbkować, kielkować, kłosić się*;

sch. *klasati, klicati, listati* itp.

Przyjęto dla nich definicję:

„w wyniku procesu fizjologicznego y zaczyna być częścią x-a i y zmienia własności x-a“

x kielkuje = w wyniku procesu fizjologicznego kielek / kielki zaczyna być częścią rośliny i zmienia jej własności

Zboże kielkuje w dwa tygodnie po wysianiu.

x lista = w wyniku procesu fizjologicznego liście zaczynają być częścią rośliny i zmieniają jej własności

Drvo lista u proljeću.

W czasownikach tego typu złożona jest rola argumentu y. Pełni on faktycznie podwójną rolę: agensa i experiensa, co widać w definicji.

12. Inwentarz zaproponowanych definicji semantycznych przedstawia się następująco:

1. x wykonuje czynność charakterystyczną dla nomen (p. 2.0.)
 - a) x jest y-em (na zasadzie podobieństwa) (p. 2.4.)
2. x sprawia v-em, że y staje się z-em / jak z (p. 3.)
3. y staje się z-em (p. 4.)
4. x dokonując operacji na y-u powoduje, że z zaczyna być częścią y-a (p. 5.1. i 5.2.)
5. x przy pomocy v i zgodnie z jego przeznaczeniem dokonuje operacji na y-u (p. 6.)
6. x przy pomocy v i zgodnie z jego przeznaczeniem dokonuje operacji na y-u przetwarzając go w z-a (p. 7.)
7. x używając v zgodnie z jego przeznaczeniem dokonuje operacji na y-u nadając mu cechę / cechy v (p.8.1.)
8. x przebywa w czasie t w miejscu y (p. 9.1.)
9. x przebywa w miejscu y w czasie t (p.9.2.)
10. x rodzi y-a (p.10.1.)
11. x w wyniku procesu fizjologicznego zaczyna być częścią y-a i zmienia jego własności (p.11.)

12.1. Zaprezentowane definicje semantyczne (wyrażane w sposób metajęzykowy) zawierają w sobie tak wyrażenia elementarne, np. stawać się, jak też i złożone, np. przebywać, rodzić, których nie ma potrzeby dalej rozkładać. Dalsza analiza denominaliów poszerzy liczbę definicji jeszcze o kilka nowych. W związku z tym powstaje problem, czy należy dążyć do wydzielania, w imię dokładności opisu, maksymalnej ilości typów (i ewentualnie podtypów), czy też (kosztem pewnych uproszczeń) liczbę tę należy zmniejszyć. Odpowiednie stanowisko winno być uzależnione od celu, jakiemu miałyby służyć proponowane definicje. Jeśli miałyby być wykorzystane dla potrzeb leksykografii, winny być maksymalnie precyzyjne, a tym samym opierać się na wyrażeniach jak najprostszyc. Natomiast konstruowane dla innych celów (np. klasyfikacji czasowników odmiennych) winny być bardziej uproszczone, celem przejrzystości opisu. Część zaproponowanych definicji może pojawić się w języku równolegle (lub jako wariant stylistyczny) do wyrażen definiowanych. Wybór odpowiedniego wyrażenia zależy od użytkownika danego języka.²⁰

²⁰ Cf. J. Gruber, *Studies in lexical relation*, MIT, powielacz, 1965.

12.2. Problemy, jakie ujawniają się przy okazji konstruowania definicji, (np. kwestia obligatoryjnych / fakultatywnych składników) zostały w artykule, ze względu na szczupłość miejsca, zaledwie zasygnalizowane. Ich omówienie wykracza poza ramy niniejszego ujęcia, nadaje się do potraktowania w zamierzanych monografiach słowiańskich denominaliów.

Sosnowicc

Maria Cichońska
Władysław Kryzia

ROZWIĄZANIE SKRÓTÓW

RKNJ — Rečnik srpskohrvatskoga književnog i narodnog jezika, t. I—VIII (A- jubre), Beograd 1959 —73.

RMS — Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, Novi Sad—Zagreb 1968 — Nov Sad 1973.

Il Pol — Ilustrovana Politika

Р е з и м е

Maria Cichońska
Władysław Kryzia

О ОДРЕЂИВАЊУ ЛЕКСИЧКИХ ЗНАЧЕЊА

(НА МАТЕРИЈАЛУ СЛОВЕНСКИХ ДЕНОМИНАТИВНИХ ГЛАГОЛА)

У чланку је извршен покушај семантичке класификације деноминативних глагола на примерима узетим из пољског, руског и српско-хрватског језика. Није се ишло на то да се искористе све семантичке класе деноминативних глагола. Као почетна тачка за дефиницију глагола послужила је дефиниција именица које су основа творбе речи и у већини случајева семантике датих глагола. Обрађана је при томе нарочито пажња на улогу коју игра основа уз одређени предикат. Глаголи се третирају као синтактички предикати и дефинишу се у пуној предикатско-аргументној структури. Аргументи се (са изузетком уграђених) означавају словима симболима, а преостали део дефиниције је изражен помоћу лексичких (метајезичких) експонената, који садрже у себи како елементарне изразе, тако и сложене за које не постоји потреба даљег ращчлањавања. Тако конструисане дефиниције су читке и лако прихватљиве примаоцу.